

TRAGOM RANOKRŠĆANSKIH I PREDROMANIČKIH SPOMENIKA NA DUGOM OTOKU

ANTE UGLEŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904(497.13 Dugi otok)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1993-10-13
Received

Autor u radu, na temelju dosadašnjih spoznaja i osobnih rekognosciranja, daje pregled ranokršćanskih i predromaničkih spomenika na Dugom otoku.

U prvom dijelu rada obrađuje lokalitete koji se na temelju nalaza arhitekture, kamene plastike i skulpture mogu sa sigurnošću pripisati ranokršćanskom ili predromaničkom vremenu. To su: Božava - Sv. Križ, Brbinj - Školj, Savar - Sv. Pelegrin, Sali - Sv. Ivan i Sali - Sv. Viktor.

U drugom dijelu rada daje se pregled lokaliteta za koje ima značajnih indicija da su na njima postojali objekti iz ranokršćanskog i predromaničkog vremena, no njih treba arheološki istražiti da bi se sa sigurnošću potvrdile takve pretpostavke. Među takve ubrajaju se: Veli Rat (Polje) - Sv. Jelena, Luka - Crkvina, Sali - Koženjak, Sali - Sv. Marija i Sali - Crkvina.

U zaključku rada autor ističe kako su ranokršćanski kulni objekti na Dugom otoku najvjerojatnije bili izgrađeni na svim važnijim poljodjelskim imanjima, ili u njihovoj neposrednoj blizini. Ti objekti imali su vrlo skroman namještaj, a datiraju se od prve polovice 5. do konca 6. st. Svi ranokršćanski kulni objekti na Dugom otoku nastavili su svoj kontinuitet u predromaničkom vremenu, s tim da su na većini od njih izvedene veće ili manje graditeljske preinake, a one se najviše očituju u promjeni kamenoga crkvenog namještaja.

Spoznaje o ranokršćanskim i predromaničkim spomenicima na Dugom otoku još uvijek su vrlo skromne i one će se moći proširiti tek nakon provedenih arheoloških istraživanja lokaliteta na koje se u ovom radu svratilo pozornost.

Dugi otok, najveći otok zadarskog arhipelaga, arheološki je gotovo nedimuto područje. Ta činjenica potakla me je da pokušam proširiti znanja o ovom otoku, te sam god. 1988. obišao cijelo njegovo područje. U tim sam rekognosciranjima otkrio tridesetak novih, dosad nepoznatih nalazišta iz raznih povijesnih razdoblja. Kako su mi ta rekognosciranja pružila i neke nove spoznaje o ranokršćanskim i predromaničkim spomenicima na ovom otoku, odlučio sam im u ovom radu posvetiti znanstvenu pozornost.

Na vrijednost spomeničke baštine Dugog otoka prvi je upozorio Č. M. Iveković god. 1928. u radu "Dugi otok i Komat", a on je ujedno i prvi istraživač koji je obišao veći dio ovog otoka.¹ Najzaslužniji za poznavanje ranokršćanskih i predromaničkih spomenika Dugog otoka je I. Petricioli, koji je pedesitih god. vršio iskopavanja dva objekta iz toga vremena na području Sali (Sv. Ivan i Sv. Viktor u Telašćici).² Osim njega, manja arheološka istraživanja takvih spomenika vršio je u posljednjih nekoliko godina Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Zadra i to u Savru (Sv. Pelegrin)³ i djelomice u Božavi (Sv. Križ).

Cilj je našeg rada dati pregled svih spomenika ranokršćanskoga i predromaničkog razdoblja na Dugom otoku. U prvom dijelu rada obradit ćemo lokalitete koji se (na temelju nalaza arhitekture, kamene plastike i skulpture) sa sigurnošću mogu pripisati ranokršćanskom ili predromaničkom vremenu. U drugom dijelu osvrnut ćemo se na nalazišta za koje ima indicija da su na njima postojali objekti iz toga vremena, ali koje treba arheološki istražiti da bi se sa sigurnošću potvrdile takve pretpostavke.

I.

1. Božava - Sv. Križ (Sv. Nikola)

Na mjesnom groblju u Božavi nalazi se Crkva Sv. Križa, nekad župna crkva toga mjesta i posvećena Sv. Nikoli.⁴ Ova crkva u dokumentima se spominje prvi put koncem 14. st. Naime, 14. svibnja 1385. zadarski se graditelj Bartrul pok. Mišula obvezao da će sagraditi "crkvu posvećenu Sv. Nikoli na mjestu gdje se nalazila i prvotna, koristeći stare temelje, ali s novim zidovima", te da će "načiniti dvojna vrata i kvadratnu apsidu".⁵ Nova obnova te crkve uslijedila je osamdesetak godina kasnije, o čemu svjedoči uklesana godina 1469. na pročelju crkve.

¹ Ćiril Metod Iveković, "Dugi otok i Komat", *Rad JAZU*, 235, 1928, 245-279.

² Ivo Petricioli, "Neki preromanički spomenici iz Zadra i okolice u svjetlu najnovijih istraživanja", *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 2, 1958, 65-74; I s t i, "Ecclesiae sanctorum Iohannis et Victoris Tilagi", *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*), III. s., 16, 1987, 93-105.

³ Pavaša V e ž i ć, "O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku", *Diadora*, 13, 1991, 353.

⁴ Današnja župna crkva, sagrađena u prošlom stoljeću, također je posvećena Sv. Nikoli. Carlo Federico B i a n c h i, *Zara cristiana, II*, Zadar, 1879, 65, donosi da je božavska župa postojala prema tradiciji još od 9. st.

⁵ Usp. Emil H i l j e, "Novi podaci o djelatnosti zadarskih graditelja na zadarskom otočju u 14. i 15. stoljeću", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje: *RFFZd*) 30(17), 1992, 129-130, 138.

Pedesetih god. ovog stoljeća, prilikom restauracije Crkve Sv. Križa, Petricioli je naišao na tragove polukružne apside u svetištu te crkve, te je zaključio da je riječ o gradnji starijoj od god. 1469, ali da nije moguće na temelju tih tragova ustanoviti vrijeme njena nastanka.⁶ U nedavnim radovima na uređenju groblja i obnovi crkve na svjetlo dana (iza polukružne apside novijeg datuma) izašla je gotovo polovica polukružne apside, iz najstarije faze izgradnje Crkve Sv. Križa (T. I, 1). Ta apside sačuvana je samo u temeljnoj stopi, dubine je oko 4,60 m, a širine oko 4 m. Nažalost, dok se ne provedu potpuna arheološka istraživanja nije moguće utvrditi dužinu perimetralnih zidova crkve kojoj je pripadala ova apside, međutim možemo pretpostaviti da su bili sličnih dimenzija kao i oni današnje crkve (njihova dužina iznosi 10,15 m). To zaključujemo na osnovi spomenutog dokumenta iz god. 1385. u kojem se kaže da će se za obnovu crkve koristiti stari temelji.⁷

Značajna indicija za ranu dataciju Crkve Sv. Križa su dva predromanička pluteja, pronađena 1955. prigodom rastavljanja jednog od oltara novijeg datuma, na kojem su bili ugrađeni kao spoliji, odnosno služili su kao njegovo podnožje.⁸

Prvi plutej (T. VI, 1; sl. 1) dužine je 78 cm, visine 99 cm, a debljine 17,50 cm. Mada je zbog sekundarne upotrebe dosta oštećen, ipak se u potpunosti može rekonstruirati njegov izvorni izgled (sl. 1). Gornje ukrasno polje pluteja je profilirano, a kao ukrasni motivi naizmence se javljaju polukružne troprute niše s lepezastim cvjetovima. Na spojevima između niša vjerojatno su se nalazili ukrasi oblika obrnutog slova "V". Donje (glavno) ukrasno polje također je bilo profilirano, a kao ukrasni motivi prikazane su dvije simetrične lozice. Obje lozice sastoje se od dva zavijutka. Lijeva ima u zavijucima elisaste, a desna (s bršljenovim listovima na unutrašnjem dijelu) osmerolatične cvjetove. U simetrali lozica nalaze se kantharos i stilizirano drvo života ili palmeta.

Analogije ovom pluteju (ne baš brojne) nalazimo isključivo među plutejima koji potječu sa šireg zadarskog područja. Najsrodniji mu je plutej pronađen u Crkvi Sv. Martina u Ljubču.⁹ Isto tako vrlo velike sličnosti božavski plutej ima s plutejem iz Crkvine u Galovu,¹⁰ nekadašnje katedrale u Biogradu n/M,¹¹ te s još dva neobjelodanjena pluteja koji se čuvaju u Srednjovjekovnom depou Arheološkog muzeja u Zadru. U ikonografskom pogledu vrlo sličnih obilježja je jedan pilastar koji se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, a ne zna se odakle potječe.¹² Vrlo slične prikaze nalazimo i u Italiji, npr. na bazi mramornog stupa u

⁶ I. Petricioli, "Novi nalaz preromaničke skulpture na Dugom otoku", *SHP*, III. s., 5, 1956, 180.

⁷ Vidi bilj. 5 u ovom radu.

⁸ I. Petricioli, "Novi nalaz...", 179-180, sl. 1-2; I s t i, "Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarskim otocima", *Zadarsko otočje*, Znanstveni skup, Mali lž - Veli lž, 10-11. IX. 1971, Zadar, Narodni muzej 1974, 84, 86, T. IV, a.

⁹ Ante Uglešić, "Neobjelodanjeni nalazi preromaničke kamene plastike s područja sjeverne Dalmacije", *RFFZd*, 31(18), 1993, 143-146, sl. 1; T. I, 2.

¹⁰ Janko Belošević, "Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta 'Crkvina' u selu Galovac kod Zadra", *RFFZd*, 29(16), 1990, T. X, 1.

¹¹ Frane Buškariol, "Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na Moru na položaju Glavica - Biogradski spomenici I", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (dalje: *PPUD*) 27, 1988, sl. B XV, 14.

¹² Željko Rapanić, "Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: *VAHD*), 60, 1963, 112, sl. 15.

Crkvi Sv. Pressede (kapela Sv. Zenona) u Rimu, koja se datira u drugu polovicu 8. st.¹³

Kompozicijska struktura božavskog pluteja s kantharosom i lozicama umnogome podsjeća na ranokršćanske prikaze i gotovo im je potpuno srodna. Zbog toga smatramo da ovaj plutej treba dosta rano datirati. On predstavlja ranu fazu predromaničke umjetnosti kod nas, a kao vrijeme njegova nastanka možemo smatrati drugu polovicu 8. ili sam početak 9. st. Na ranu dataciju ovog pluteja upućuju i bršljanovi listovi, prikazani u zavijucima desne lozice.

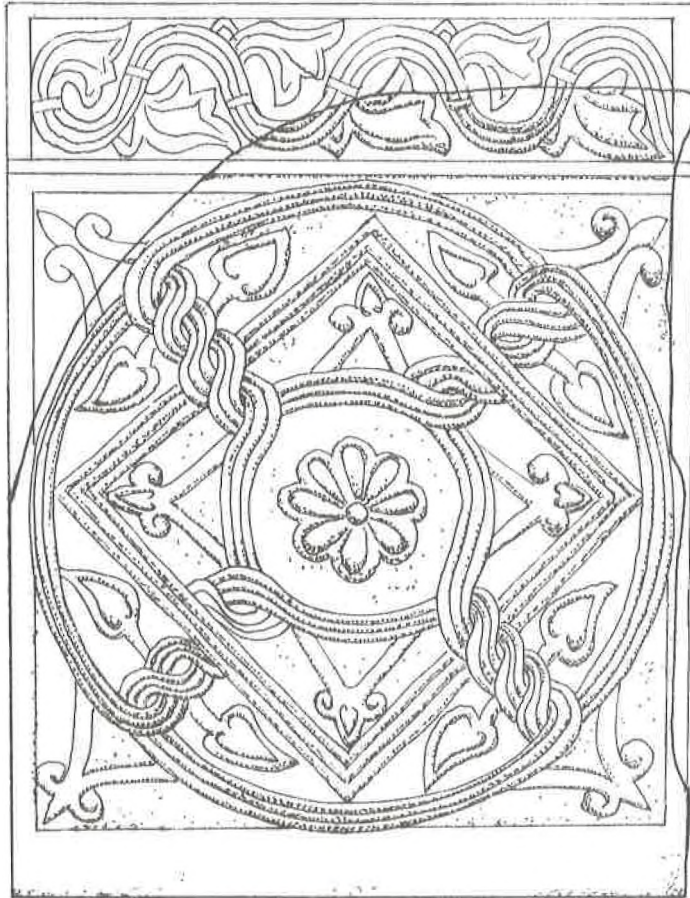

Sl. 1. Božava - Sv. Križ, rekonstrukcija predromaničkog pluteja.
Fig. 1. Božava - Holy Cross, reconstruction of pre-Romanesque pluteus.

¹³ Gino P a v a n, "Architettura del periodo Langobardo", *I Langobardi*, katalog izložbe, Milano, Electa, 1990, sl. VII, 1.

Božavski plutej, kao i sve njegove analogije s naših područja, gotovo nema sumnje, proizvod su neke od klesarskih radionica u Zadru.¹⁴ Ovaj je grad u to vrijeme bio najznačajnije radioničko središte za izradu kamenoga crkvenog namještaja na istočnoj jadranskoj obali.

Drugi plutej pronađen u Crkvi Sv. Križa u Božavi (T. VI, 2; sl. 2) dužine je 78 cm, visine 99 cm, a debljine 14 cm. Poput prethodno opisanoga i on je zbog sekundarne upotrebe dosta oštećen, ali se u potpunosti može rekonstruirati njegov

Sl. 2. Božava - Sv. Križ, rekonstrukcija predromaničkog pluteja.
Fig. 2. Božava - Holly Cross, reconstruction of the pre-Romanesque pluteus.

¹⁴ Usp. A. U g l e š i ć, "Neobjelodanjeni nalazi...", 145.

izvorni izgled (sl. 2).¹⁵ Gornje ukrasno polje bilo je profilirano, a njegov ukrasni motiv bio je friz stiliziranih lozica s listovima. Ukas donjeg (glavnog) ukrasnog polja predstavljaju dvije koncentrične troprute kružnice koje su spojene pletenicama položenim u dijagonale kvadrata. Između njih se provlači manji tropruti kvadrat. Kutovi većeg (okvirmog) i manjeg (troprutog) kvadrata ispunjeni su zavojnicama, prostor između veće kružnice i manjeg kvadrata srololikim listovima, a središte osmerolatičnim cvijetom.

Ukrasna kompozicija glavnog polja, tzv. "dno košarice" ("Korboden") dosta je česta u predromaničkoj ornamentici, kako kod nas, tako i u susjednoj Italiji. Na našim prostorima nalazimo je u Puli,¹⁶ Brnazima kod Sinja,¹⁷ Trogiru,¹⁸ na Koločepu¹⁹ itd., u Italiji u Comu,²⁰ Rimu (Sv. Presseda²¹ i Sv. Sabina²²), u Švicarskoj u Schännisu.²³

Dekoratívni motivi božavskog pluteja ("dno košarice", srololiki listovi i dr.) ornamentalni su oblici ranijeg vremena pleternog ukrašavanja i značajna su indicija za njegovu vrlo ranu dataciju. Na takvu pretpostavku upućuju i navedene analogije iz Italije. Po načinu klesanja on je vrlo blizak prethodno opisanom pluteju iz iste crkve (T. VI, 1; sl. 1), pa je nesumnjivo da su oba proizvod iste radionice i istog vremena.

Na temelju opisanih pluteja predromaničku fazu Crkve Sv. Križa u Božavi mogli bismo datirati u konac 8. odnosno na sam početak 9. st. Međutim, ima naznaka da bi ova crkva mogla biti i starija od ovog vremena. Naime, oko 1 km sjeverno od nje, u božavskom polju, uz bunar zvan Šipnata, nalazi se poklopac ranokršćanskog sarkofaga (T. I, 2). Njegove dimenzije iznose: dužina 196 cm, širina 88 cm, visina oko 45 cm. Poklopac je okrenut naopako jer je dugo vremena služio kao pojilo za stoku. Ima oblik dvoslivnog krova s akroterijima na kutovima. Prema pričanju lokalnog stanovništva, nekad se u blizini nalazio i sanduk sarkofaga, koji je danas izgubljen, odnosno vjerojatno je prekriven zemljom.

Opisani poklopac pripadao je sarkofagu salonitanskog tipa. Takvih sarkofaga u Dalmaciji je nađen relativno velik broj, a proizvedeni su tijekom 5. i 6. st. u Saloni.

¹⁵ Rekonstrukcije i crteže oba božavska pluteja (sl. 1. i 2), kao i arheološko-topografsku kartu Dugog otoka (sl. 9), izradio je mr. Ž. Miletić, kome i ovom prigodom izražavam svoju kolegičnu zahvalnost.

¹⁶ Marina V i c e l j a, "Centric Compositional Scheme of the Ealy Medieval Slabs in Istria", *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, Znanstveni skup, Rijeka, V. 1992, Posebno izdanje Zbornika Pedagoškog fakulteta, Rijeka, Pedagoški fakultet, 1993, sl. 5.

¹⁷ Stjepan G u n j a č a, "Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja", *SHP*, III. s., 4, 1955, sl. 21.

¹⁸ Ljubo K a r a m a n, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, Matica hrvatska, 1930, sl. 82, d.

¹⁹ Lj. K a r a m a n, nav. dj., sl. 111, 113.

²⁰ Lj. K a r a m a n, nav. dj., sl. 82, b; S. G u n j a č a, "Starohrvatska crkva...", sl. 22.

²¹ Ž. R a p a n i ć, *Predromaničko doba Dalmaciji, Split*, Logos, 1987, T. XI, 1.

²² Ž. R a p a n i ć, nav. dj., T. XI, 2.

²³ I. P e t r i c i o l i, "Novi nalazi...", 179, bilj. 6.

Ovaj poklopac značajna je indicija da je na području Božave postojao ranokršćanski kulni objekt. Da li se on krije u temeljima Crkve Sv. Križa (Sv. Nikole) ili je riječ o nekoj drugoj crkvi, teško je za sada utvrditi. Valja napomenuti da se oko 300 m sjeveroistočno od mjesta gdje leži poklopac sarkofaga nalazi Crkva Sv. Nediljice (Nediljno), koja je gotičko-baroknih osobina, a u srednjem vijeku bila je posvećena Sv. Bartolomeju,²⁴ svecu čije je štovanje bilo vrlo rašireno u ranokršćanskom vremenu.

Ranokršćanski kulni objekt u Božavi nastao je u neposrednoj blizini više antičkih objekata. Na njihovo postojanje navode brojni ulomci keramike razasuti po božavskom polju i na okolnim gradinama (Nediljno, Gračina i Kruna).

2. Brbinj - Školj

Oko 1 km sjeverozapadno od sela Brbinj nalazi se otočić koji mještani nazivaju Školj a u topografskim se kartama spominje kao Utran. Na južnom dijelu toga otoka, uz samu morsku obalu, na mjestu zvanom Kampuš (= *campus sanctus*), nalaze se ostaci ruševne crkve, nažalost, danas najvećim dijelom zarasle u makiju i borove (T. II; sl. 3). Ostatke te crkve mještani Brbinja nazivaju Mirina. Najviše je sačuvana apsida, koja ima visinu oko 3 m, a diže se neposredno uz morsku površinu (T. II). Široka je 3,90 m, a duboka 3,20 m. U sredini apsida nalazi se polukružni prozor, širok 1-1,20 m, a sačuvan je u visini 1,68 m. Na apsidu naslanja se prostorija pravokutnog oblika površine 7,80 X 6,10 m. Od nje se djelomice sačuvao u visini oko 1 m sjeveroistočni longitudinalni zid s vratima širine 1 m i dio sjeverozapadnog poprečnog (pregradnog) zida. Ta dva zida organski su vezana, i na mjestu gdje se spajaju sačuvana su u većoj visini (preko 2 m). Sjeveroistočni zid nastavljao se u istom smjeru prema sjeverozapadu; na udaljenosti od 10,75 m od poprečnog zida nalazi se drugi poprečni zid, paralelan s prvim. Od njega je ostalo vrlo malo i to na mjestu gdje se spaja sa sjeveroistočnim zidom. Od jugozapadnog longitudinalnog zida sačuvao se tek neznatni dio do apsida. Od ostalih zidova nije vidljivo ništa, no pretpostaviti je da bi se arheološkim istraživanjima došlo do njihovih temelja. U unutrašnjosti apsida kao i na prostoru od sjeveroistočnog zida prema moru nalazi se dosta debeo sloj nasipa.

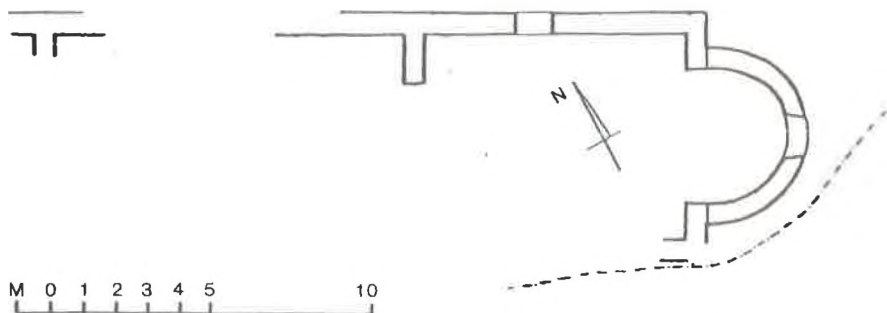
Ruševine ove crkve prvi je zamijetio Iveković, no on ih je vidio izdaleka pa je mislio da se radi o nekakvoj kuli.²⁵ Opis ove crkve dataljno je dao Petricioli, koji ju je na temelju osobitosti arhitekture (najviše zbog polukružnog prozora na apsidi) pripisao ranokršćanskom vremenu.²⁶

²⁴ Apostolska vizitacija M. P r i u l i j a iz 1603. (podatak cit. prema neobjelodanim spisima don Amosa Rube F i l i p i j a). Danas se u ovoj crkvi također nalazi oltar posvećen Sv. Bartolomeju.

²⁵ Č. M. I v e k o v i ć, "Dugi otok...", 269-270.

²⁶ Usp I. P e t r i c i o l i, "Ostaci starokršćanske građevine kod Brbinja", *Diadora*, 2, 1961, 313-315.

Ranokršćanska crkva na otočiću Školj pred Brbinjem nastala je u neposrednoj blizini niza kasnoantičkih gospodarskih objekata. Naime, cijela uvala Lučina (na završetku koje je ovaj otočić) prepuna je ostataka rimskih solana i ribnjaka koji se u narodu nazivaju saurne i mostići. Na poluotočiću, u topografskim kartama zvanom Utra, koji se nalazi nasuprot Školja (Utrana), naziru se ostaci ruševina od kojih većina zasigurno potječe iz kasnoantičkog vremena, a predstavljaju vjerojatno ostatke skladišta (za sol i sl.). Ostatke tih zidova mještani nazivaju Mirine. Prigodom obilaska ovog poluotočića na više sam mjesta naišao na ostatke bizantske kanelirane keramike koja se po svojim osobitostima može datirati u 6. st. Pronašao sam također više ulomaka kasnoantičkih amfora. Osim u uvali Lučina, ostaci solana i ribnjaka nalaze se i u drugoj brbinjskoj uvali (prema mjestu Savar) - Jaz.²⁷

Sl. 3. Tloris ruševnih ostataka ranokršćanske crkve na otočiću Školj pred Brbinjem (I. Petricioli).

Fig. 3. The ground-plan of the dilapidated remains of the Early Christian church on the islet of Školj in front of Brbinj (I. Petricioli).

Opisani ostaci arhitekture na otočiću Školj pred Brbinjem u svakom slučaju zaslužuju da ih se arheološki istraži. U tim bi se istraživanjima, nadamo se, osim točnih dimenzija crkve, mogao otkriti i pokoji ulomak kamene plastike (u spomenutim slojevima nasipa) koji bi nam dao i elemente za precizniju dataciju crkve. Na temelju sadašnjih spoznaja možemo smatrati da je riječ o 5. ili 6. st. - vremenu nastanka najvećeg broja ranokršćanskih građevina na našim prostorima.

Crkva na otočiću Školj pred Brbinjem služila je vjerojatno kao župna sve do rane romanike, kada je, valjda iz praktičnih razloga, sagrađena Crkva Sv. Kuzme i Damjana. Prvi spomen te crkve datira iz konca 12. st. Naime, 5. svibnja 1195. papa Celestin prima pod svoj nadzor imanja Samostana Sv. Krševana u Zadru, među kojima je i *ecclesiam sancti Domiani Berbinei cum pertinenciis suis*.²⁸ Ta

²⁷ Duž čitave obale u uvali Jaz vidljivi su, osobito za noćnog ribolova, ostaci amfora, tegula, crijeva (*imbrex*) i dr.

²⁸ Ante Marija S t r g a č i ć, "Neka toponomastička i topografska pitanja Dugog otoka", SHP, III. s., 1, 1949, 97-98.

crkva sačuvala se kao župna (s nizom kasnijih graditeljskih preinaka) sve do danas. S obzirom na to da Sv. Kuzma i Damjan predstavljaju ranokršćanske svece, lako je moguće da je njima bila posvećena i crkva na otočiću Školj pred Brbinjem, tj. da je taj titular srednjovjekovna crkva izravno naslijedila od ranokršćanske.

3. Savar - Sv. Pelegrin

Na malom otočiću ispred sela Savar, umjetno spojenim s kopnom, nalazi se grobišna Crkva Sv. Pelegrina, nekad župna crkva toga mjesta (T. III, 1, 2; sl. 4).²⁹ Prije nekoliko mjeseci završena je njena detaljna obnova, a konzervatorsko-restauratorske radove kao i arheološka istraživanja obavio je Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Zadra. Današnja Crkva Sv. Pelegrina sastoji se od prednjeg pravokutnog dijela s drvenim krovom (sagrađenog vjerojatno u 15. st.) i kvadratnog svetišta s kupolom (T. III, 1) koje zapravo predstavlja dio izvorne crkve. Izvorna crkva ima pravilan kvadratni tloris veličine 3,35 X 3,35 m. Na kutovima ima trompe koje nose jajoliku kupolu (visina od poda do vrha kupole iznosi oko 6 m). Kupola je izvana sakrivena tamburom i čunjastim krovom od lomljenih kamenih ploča koje daju imaginaciju dvoslivnog krova. Na opisani kvadratni dio nastavljala se polukružna (?) apsida, sačuvana tek u neznatnim tragovima, pronađena prigodom spomenutih istraživanja koje je vodio Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Zadra.³⁰ Ta apsida uništena je baroknom sakristijom koja je u međuvremenu također srušena (njeni ostaci prezentirani su u razini tla).

Prvi koji je upozorio na Crkvicu Sv. Pelegrina u Savru bio je Iveković, koji ju je datirao u vrijeme 7-9. st.³¹ O njoj je u više navrata pisao Petricioli, koji smatra da pripada predromantičkom vremenu (9. st.).³² U isto vrijeme smiješta je i T. Marasović.³³ Posljednji je o njoj pisao P. Vežić, koji je mišljenja da je matrica po kojoj je nastala ova crkva (kao i niz crkava centralnog tlorisa rasprostranjenih na prostoru od Kvarnera do Kaštelanskog zaljeva) krstionica zadarske ranokršćanske katedrale, te je također datira u predromantičko vrijeme.³⁴ Kao najbliže analogije Crkvi Sv. Pelegrina u Savru Petricioli navodi crkve Sv. Viktora u Telašćici kod Sali (T. IV, 2; sl. 7) i Sv. Jurja u Rovanjskoj.³⁵

²⁹ Današnja župna crkva mjesta Savar posvećena je Gospi od Karmena, a potječe iz gotičkog ili baroknog vremena.

³⁰ P. Vežić, "O centralnim građevinama...", 353, sl. 24.

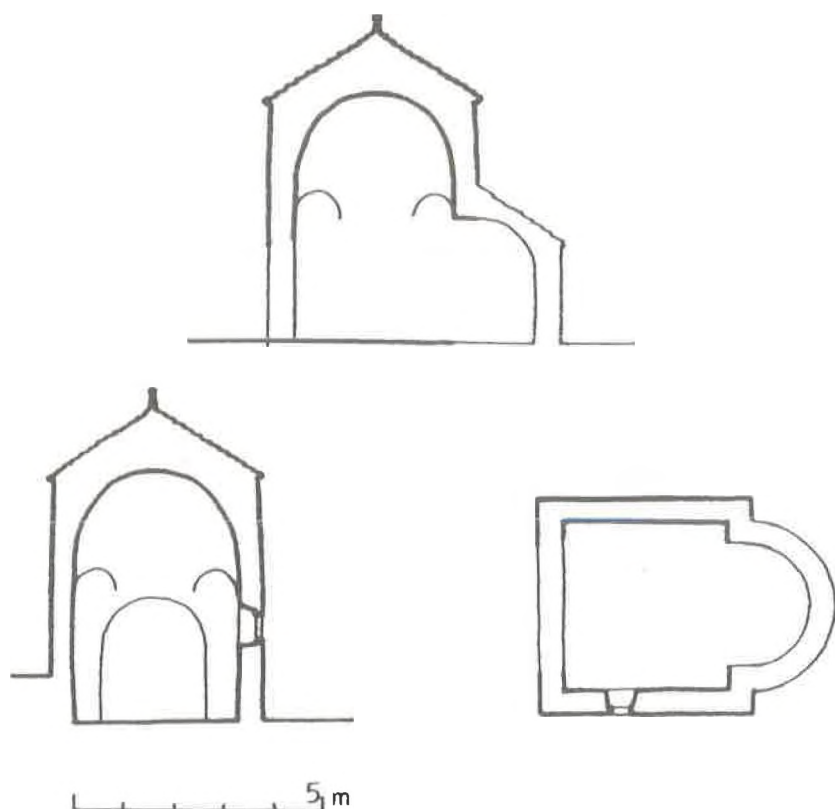
³¹ Č. M. Iveković, "Dugi otok...", 269.

³² I. Petricioli, "Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku", *SHP*, III. s., 3, 1954, 54-56, sa sl.; I. St. i, "Građevni i umjetnički...", 80, 82, sl. 2, T. I, a; I. St. i, *Od Donata do Radovana*, Split, Književni krug, 1990, 27-28, T. I, 1; M. Domijan - I. Petricioli - P. Vežić, *Sjaj zadarskih riznica*, katalog izložbe, Zagreb, Muzejsko-galerijski centar, 1990, 304, kat. br. 304.

³³ Tomislav Marasović, "Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji", *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, JAZU - Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1978, 27, T. XI, 2a-c, XII, a, b.

³⁴ Vidi bilj. 30 u ovom radu.

³⁵ I. Petricioli, "Građevni i umjetnički...", 80; I. St. i, "Crkva Sv. Jurja u Rovanjskoj", *SHP*, III. s., 8-9, 1963, 177 i d., sa sl.; I. St. i, *Od Donata do Radovana*, 28, sl. 7.

Sl. 4. Poprečni i uzdužni presjek i tloris Crkve Sv. Pelegrina u Savru (P. Vežić).
 Fig. 4. The transversal and longitudinal cross-section and ground plan of the church of St Pelegrin in Savar (P. Vežić).

Budući da prigodom istraživanja Crkve Sv. Pelegrina nisu pronađeni nikakvi ulomci kamene plastike, jedini element za njenu dataciju u predromaničko vrijeme jesu osobitosti arhitekture. Ipak ostavljamo mogućnost da bi ona mogla potjecati i iz ranijeg vremena. Naime, kult Sv. Pelegrina vrlo je rjedak na dalmatinskim prostorima, a bio je raširen uglavnom u ranokršćanskom vremenu.³⁶ Isto tako

³⁶ Koliko je meni poznato, na prostoru Dalmacije postojale su još samo dvije crkve posvećene Sv. Pelegrinu i to kod Kali na otoku Ugljanu (vidi I. P e t r i c i o l i, "Ostaci srednjovjekovne sakralne arhitekture na otoku Ugljanu", *PPUD*, 12, 1960, 117) i na otoku Hvaru (vidi S. G u n j a č a, "Tri preživjela prethrvatska toponima", *Izbor iz djela*, Split, Književni krug, 1991, 131-132).

Postoje dva Pelegrina, ranokršćanska sveca. Jedan je sicilijanski mučenik, čiji je kult na Siciliji proširen u 7. st., dok je drugi ranokršćanski mučenik iz Umaga u Istri. Usp. Anđelko B a d u r i n a, "Istarski sveci", *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*,

Crkva Sv. Pelegrina nastala u istim okolnostima kao i već opisana crkva na Školju pred Brbinjem - na otočiću, u neposrednoj blizini niza kasnoantičkih gospodarskih objekata (solana i ribnjaka), kojih je u uvalama Jaz, Stržno (Stržno) i Bok bio relativno velik broj. Po tim objektima koje mještani nazivaju *saurne* ime je nema sumnje dobilo i samo naselje Savar.³⁷

4. Sali - Sv. Ivan

Na sjeverozapadnom rubu Stivanjeg polja, kod uvale Telaščica u neposrednoj blizini Sali, na mjestu zvanom Gruh, nalaze se ostaci Crkve Sv. Ivana (T. V, 1; sl. 5). Tijekom pedesetih godina pod vodstvom Petriciolija u više navrata provedena su arheološka istraživanja ove crkve, tako da je istražen veći dio njene površine i dobiven njen tloris (sl. 5).³⁸

Crkva Sv. Ivana longitudinalnog je oblika, a okrenuta je u pravcu jugozapad - sjeveroistok. Visina sačuvanih zidova varira od 0,80-3,10 m. Na sjeveroistočnom dijelu ima polukružnu apsidu čija širina iznosi 2,80, a dubina 2,30 m. Na apsidu se nastavlja pačtvorinasti prostor dužine oko 2 m koji zajedno s njom čini svetište. Pod svetišta za 20 cm je viši od poda ostalih dijelova crkve. Na svetište se naslanja lađa čija dužina iznosi 5,70 m, širina 4,20 m, a koja je na jednoj bočnoj strani imala zidane klupe. Na jugoistočnom zidu lađe nalaze se naknadno probijena vrata. Između svetišta i lađe pronađeni su ostaci podloge za oltarnu pregradu. Na lađu je prislunjeno predvorje dužine 3,80 m, koje je na jugozapadnoj strani imalo glavna, a na jugoistočnoj središnja vrata (naknadno zidovana). Sjeverozapadni zid crkve sastavljen je od više manjih dijelova i za njegovu gradnju korišteni su ostaci starijih zidova. Na sjevernom kutu crkve (uz apsidu) zid se nastavlja dalje i daje naznake za postojanje još nekih prostorija sa sjeverozapadne strane crkve. Nažalost, taj prostor još uvijek nije istražen, tako da ne možemo sa sigurnošću reći o čemu se radi. Ipak možemo pretpostaviti da je riječ o nekoj od pobočnih pastoforija crkve ili eventualno o dijelu manjeg samostanskog kompleksa koji je mogao postojati oko Crkve Sv. Ivana.³⁹

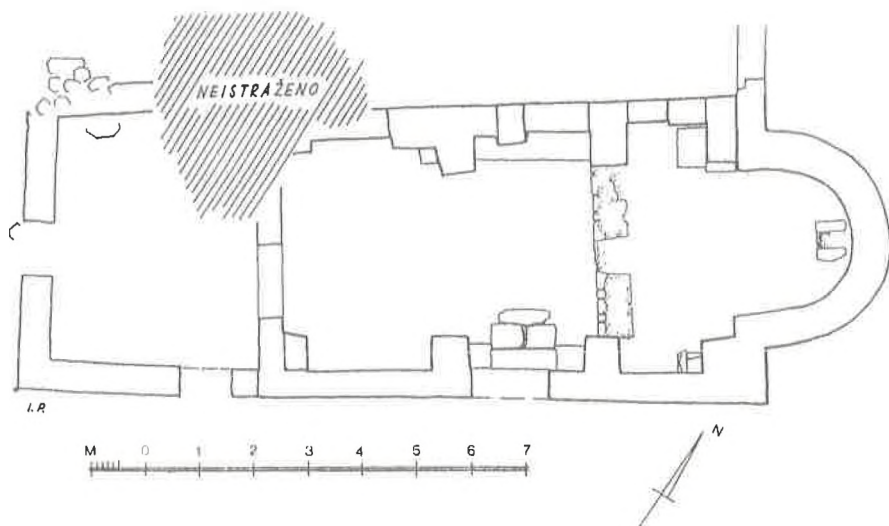
Prigodom istraživanja Crkve Sv. Ivana u Telaščici i njena okoliša pronađeno je više kamenih ulomaka koji su pripadali arhitektonskim elementima i crkvenom namještaju. Od neukrašenih arhitektonskih elemenata nađena su tri

Zagreb, Sveučilišna naklada Liber - Kršćanska sadašnjost, 1979, 272; Branka M i g o t t i, *Ranokršćanska topografija na području između Zrmanje i Cetine*. Disertacija, Zagreb, 1991, 314.

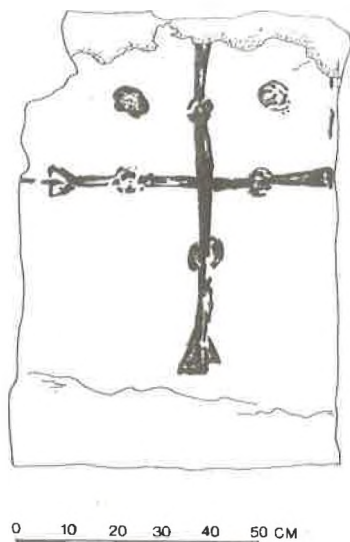
³⁷ Ne poznavajući situaciju na terenu Petar S k o k, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb, Jadranski institut JAZU, 1950, 118, ime mjesta Savar doveo je u vezu s grčkom riječi ο σαυρος = gušter.

³⁸ I. P e t r i c i o l i, "Spomenici iz ranog...", 56 i d., sl. 18; I s t i, "Neki preromanički...", 65 i d., sl. 18; I s t i, "Građevni i umjetnički...", 82, sl. 4; I s t i, "Ecclesiae sanctorum...", 98 i d., sl. 3. Vidi i rad T. M a r a s o v i ć a, "Prilog morfološkoj...", 46, T. XXV, 4, XXVI, 4.

³⁹ Da je ovdje mogao postojati samostan navodi naziv *cella Sancti Iohannis*, koji se za ovu crkvu javlja u više srednjovjekovnih dokumenata. Imenom *cella* obično se nazivaju manji samostani ili eremitaže, no taj se izraz može shvatiti i kao naziv za crkvu manjih dimenzija. Usp. I. P e t r i c i o l i, "Ecclesiae sanctorum...", 94.

Sl. 5. Tloris ostataka Crkve Sv. Ivana u Telašćici kod Sali (I. Petricioli).
 Fig. 5. The ground-plan of the remains of St John's church in Telašćica near Sali (I. Petricioli).

Sl. 6. Križ naslikan na kamenom stolu (oblacionariju) u Crkvi Sv. Ivana u Telašćici kod Sali (I. Petricioli).
 F* 6. A cross engraved on the stone table (oblationarium) in St John's church in Telašćica near Sali (I. Petricioli).

ulomka dovratnika (T. VIII, 2) koja se međusobno spajaju (njihova zajednička dužina iznosi 132 cm, a širina 33 cm)⁴⁰ i dva ulomka praga.⁴¹ Od kamene plastike i skulpture zastupljena su dva ulomka tranzene (T. VII, 1),⁴² oštećeni impost kapitel (T. VII, 2)⁴³ i dio pilastra (T. VII, 3).⁴⁴

Dva ulomka tranzene koja se međusobno spajaju (T. VII, 1) omogućuju utvrđivanje njena izvornog izgleda. Njihova dužina iznosi 54 cm, visina 38 cm, a debljina 8 cm. Ova tranzena bila je dosta rustično klesana, a ukrasni motiv njenih perforacija bile su ljuske (*squammae*). Takav tip tranzena bio je vrlo čest u ranokršćanskom vremenu. Najviše analogija možemo naći na području Salone,⁴⁵ ali ih ima i na sjevernodalmatinskom prostoru (Goričina kod Pridrage,⁴⁶ Biljane Donje - Begovača⁴⁷ itd.), na otoku Pagu (Sv. Nikola kraj Poveljane)⁴⁸ i drugdje.

Oštećeni impost kapitel (T. VII, 2) na dvije je strane ukrašen motivom troprutog prepleta. Dug je 34 cm, visok 23 cm, a širok 16 cm. Na donjoj strani ima četvrtastu rupu za učvršćivanje na stup a na gornjoj pravilno isklesan usjek oblika pravokutnika - za usađivanje baze luka bifore. Motiv troprute pletenice koji se javlja na dvije strane ovog imposta jedan je od najčešćih starohrvatskih motiva i na temelju njega vrlo je teško preciznije datirati sam impost. Prema mišljenju Petriciolija ovaj je impost dio bifore koja se nalazila na pročelju.⁴⁹ Isti slučaj utvrđen je na Crkvi Sv. Andrije u Vrgadi,⁵⁰ koja ima istovjetan oblik kao i Crkva Sv. Ivana.

Pronađeni ulomak pilastra (T. VII, 3) ima sljedeću veličinu: visina 27 cm, širina 18 cm, debljina 13 cm. Na njegovoj prednjoj strani nalazi se ostatak biljnog ukrasa. S jedne bočne strane ima žlijeb za usađivanje pluteja, dok je donji dio isklesan tako da se može usaditi u podnožje. S obzirom na veliku fragmentarnost

⁴⁰ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 69, sl. 22; I sti, "Ecclesiae sanctorum...", 105, sl. 6, T. VI, b.

⁴¹ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 69; I sti, "Ecclesiae sanctorum...", 105, sl. 6.

⁴² I. Petricioli, "Neki preromanički...", 69, sl. 21; I sti, "Ecclesiae sanctorum...", 105, T. VIII, 1.

⁴³ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 69, sl. 24; I sti, "Građevni i umjetnički...", T. III, a; I sti, "Ecclesiae sanctorum...", 105, T. VII, a-c.

⁴⁴ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 69-70, sl. 20; I sti, *Ecclesiae sanctorum...*, 105, T. VIII, b.

⁴⁵ William G e r b e r, "Die Bauten in nordwestlichen Teile der Neustadt von Salona", *Forschungen in Salona, I*, Wien, Österreichischen archäologischen Institute, 1917, Fig. 86, 119; Einar D y g g v e - Rudolf E g g e r, "Der altchristliche Friedhof Marusinac", *Forschungen in Salona, III*, Wien, Archäologischen Institute des Deutschen Reichs, 1939, Fig. 43, 117; Johannes B r ø n s t e d, "La Basilique des cinq martyrs à Kapljuč", *Recherches à Salone, I*, Copenhague, Fondation Rash - Ørsted, 1928, Fig. 38/51-64, Fig. 65, 67, 76, 77.

⁴⁶ S. G u n j a č a, "Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada", *SHP*, III. s., 8-9, 1963, T. I, 5.

⁴⁷ Vedrala D e l o n g a, "Kameni spomenici s 'Begovače' u Biljanima Donjim kod Zadra", *SHP*, III. s., 20, 1992, T. III, 3, 4.

⁴⁸ I. Petricioli, "Crkva Sv. Nikole kraj Poveljane na otoku Pagu", *SHP*, III. s., 8-9, 1963, sl. 5.

⁴⁹ I. Petricioli, "Ecclesiae sanctorum...", 105.

⁵⁰ Miljenko D o m i j a n, "Crkva Sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživačkih i konzervatorskih radova", *SHP*, III. s., 13, 1983, 135, 137.

ovog pilastra, teško mu je tražiti analogije, pa prema tome nemamo ni elemenata za njegovu precizniju vremensku i radioničku identifikaciju.

Dosta rijedak i vrijedan ukrasni element pronađen u Crkvi Sv. Ivana u Telašćici je križ koji je bio naslikan na kamenu stolu - oblacionariju (sl. 6), a koji se prema Petriciolijevu mišljenju može datirati u predromaničko vrijeme.⁵¹ Njegovi krakovi bili su ukrašeni krugovima, koji vjerojatno predstavljaju solarne simbole. Isti motivi nalazili su se i s lijeve i desne strane gornjeg kraka.

Pred malo vremena saljski župnik don Tito Šarin pronašao je među ruševnim ostacima Crkve Sv. Ivana zavjetnu aru posvećenu Herkulu ili Hermesu (T. VIII, 1). Ona je nesumnjivo dokaz da je na mjestu Crkve Sv. Ivana ili u njejoj neposrednoj blizini već u antici postojao objekt sakralnog karaktera. Vjerojatno je riječ o kućnom svetištu, unutar gospodarskog imanja (*villae rusticae*) koje je postojalo na ovom mjestu.⁵²

Vrlo značajan nalaz iz Crkve Sv. Ivana u Telašćici je sarkofag dužine 2,20 m, pronađen u lađi, nažalost bez poklopca (T. V, 2).

Crkva Sv. Ivana u Telašćici u dokumentima se javlja vrlo rano. Njen najstariji spomen datira iz god. 1064. ili 1065., kada se ona spominje pod imenom *cella Sancti Iohannis*.⁵³ Crkva Sv. Ivana spominje se (kao *cella* ili *ecclesia*) još 1075, 1195, 1204, 1225, 1305. i početkom 14. st.⁵⁴

Na temelju pronađenih ostataka arhitekture i kamene plastike Petricioli nastanak ove crkve vezuje za predromaničko razdoblje.⁵⁵ Naše je pak mišljenje da bi ona mogla biti i starija od tog vremena, odnosno da je nastala već u ranokršćanskom razdoblju. Zašto tako smatramo, obrazložit ćemo u daljem slijedu našeg izlaganja.

Jedna od indicija za našu pretpostavku je pronađena tranzena ukrašena perforacijama oblika ljuski (T. VII, 1). Ta tranzena po svom ukrasu i načinu izrade zasigurno je ranokršćanskog podrijetla i vrlo je slična (gotovo identična) nizu tranzena koje se tijekom 5. i 6. st. javljaju na širem jadranskom prostoru, poglavito u Saloni.⁵⁶ Takvih tranzena u predromaničkom razdoblju nema.

Druga indicija za ranokršćansko podrijetlo Crkve Sv. Ivana je sarkofag pronađen u lađi ove crkve (T. V, 2). Za njega Petricioli tvrdi da je antičkog podrijetla i da je u ovu crkvu donesen naknadno, kad ona nije više bila u upotrebi i kad je služila kao poljska kuća.⁵⁷ Naše je pak mišljenje da je ovaj sarkofag izvorno

⁵¹ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 68, sl. 19; I sti, "*Ecclesiae sanctorum...*", 101, sl. 7, T. VI, a.

⁵² Sekundarna upotreba poganskih žtvenika zabilježena je na više ranokršćanskih lokaliteta na području Dalmacije. Spomenut ćemo samo neke: Galovac - Crkvina [Julijan M e d i n i, "Zavjetni žrtvenik iz Galovca", *RFFZd*, 26(13), 1987, 125 i d, T. XLII; J. B e l o š e v i ć, "Osvrt na rezultate...", 234, T. IV], Kašić - Mastirine (V. D e l o n g a, "Starohrvatska crkva na 'Mastirinama' u Kašiću kod Zadra, *SHP*, 18, 1988, 49-50, T. I, 1, 2, 4, 5), Brnazi - Mijoljača (S. G u n j a č a, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje...", 5, sl. 9) itd.

⁵³ Vidi I. Petricioli, "*Ecclesiae sanctorum...*", 94, bilj. 5.

⁵⁴ Opširnije o tome vidi u I. Petricioli, nav. dj. 94-95.

⁵⁵ Vidi bilj. 38 u ovom radu.

⁵⁶ Vidi bilj. 45 u ovom radu.

⁵⁷ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 73, sl. 23; I sti, "*Ecclesiae sanctorum...*", 105, T. V, a.

stajao u samoj crkvi. On se svojom veličinom u potpunosti uklapa u nišu lađe u kojoj je nađen. Ako je on antičkog podrijetla, u ranokršćanskom vremenu je korišten sekundarno, ali u kultne svrhe.

Treći argument za našu pretpostavku su ostaci arhitekture na sjeverozapadnoj strani crkve, koji su u svakom slučaju stariji od predromaničkog vremena, međutim, ona nije istražena. Nažalost, dok se taj prostor u potpunosti ne istraži, ne mogu se izvoditi nikakve sigurnije tvrdnje, no možemo pretpostaviti da se radi o nekakvim pastoforijama uz crkvu, kakve su dosta česte u ranokršćanskom vremenu. Prema Petriciolijevu mišljenju Crkva Sv. Ivana nastala je jednim svojim dijelom na ruševinama rimskih objekata.⁵⁸ Ti objekti mogli su u crkvu biti uklopljeni i u ranokršćanskom vremenu, kako je to bio slučaj kod čitava niza crkava. U cjelini gledajući sve ranokršćanske crkve u ruralnim sredinama nastale su upravo unutar kasnoantičkih gospodarskih objekata ili u njihovoj neposrednoj blizini.

Na koncu, kao indicije za ranokršćanski postanak Crkve Sv. Ivana u Telašćici valja uzeti u obzir i hagiomorfni toponim (Sv. Ivan) te sam izgled crkve (jednobrodna građevina s predvorjem i krupnom polukružnom apsidom). Isto tako valja još jednom upozoriti na sakralni kontinuitet prostora na kojem je nastala ova crkva, o čemu svjedoči pronađena zavjetna ara (T. VIII, 1).

Na temelju rečenoga izvlačimo zaključak da je Crkva Sv. Ivana u Telašćici nastala najvjerojatnije u vremenu 5-6. st. Svoj kontinuitet ona je nastavila u predromaničkom vremenu, o čemu svjedoče pronađeni ostaci kamene plastike iz tog vremena. Njen život trajao je i tijekom romanike i gotike, što potvrđuju pisani dokumenti i pronađeni ulomak romaničke konzole.⁵⁹

5. Sali - Sv. Viktor

Na uzvišenju Citorij na kosi Stivanje gore koja se proteže zapadno od Stivanjeg polja kod Sali, nalaze se ostaci Crkvice Sv. Viktora (T. IV, 2; sl. 7).⁶⁰ Otkrio ih je A. M. Strgačić, koji ih je djelomice i istražio.⁶¹ Šira istraživanja ove crkve izvršio je Petricioli, tako da je ona iskopana gotovo u cjelosti (osim manjeg dijela predvorja) i utvrđen je njen tloris (sl. 7).⁶²

Na jugoistočnoj strani crkve nalazi se polukružna apside dubine 1,90 m i širine 2,80 m. Na apsidu se nastavlja kvadratna lađa veličine 3,35 X 3,35 m. Na taj prostor dograđeno je predvorje koje, nažalost, nije do kraja istraženo, pa nije utvrđen ni njegov cjeloviti tloris. Pod apside i kvadratne lađe bio je popločan lomljenim kamenim pločama, koje su se intaktno sačuvale na više mjesta.

⁵⁸ I. Petricioli, "Ecclesiae sanctorum...", 101.

⁵⁹ I. Petricioli, nav. dj., T. VIII, e.

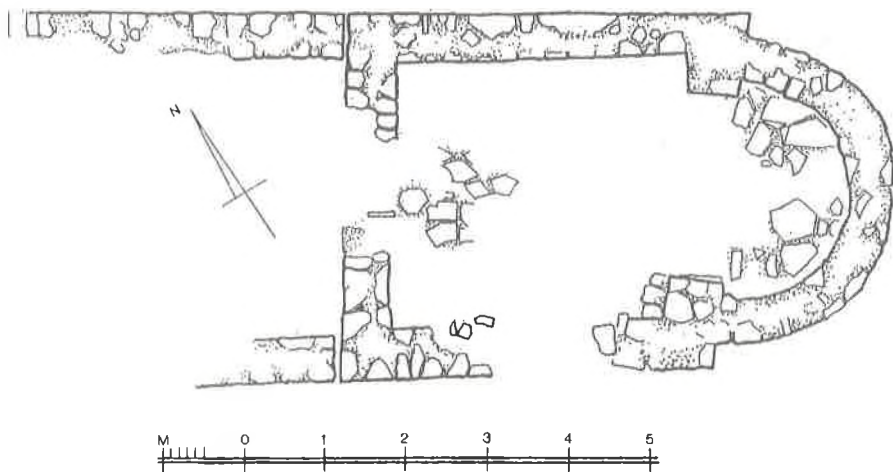
⁶⁰ Toponim Citorij dovodi se u vezu s imenom Sv. Viktora u obliku "Sv. Vitorij". Vidi Božidar Finka, "Porijeklo naziva Citorij", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2, 1955, 401 i d.

⁶¹ A. M. Strgačić, "Cella sancti Iohannis in Tilago", *Časopis za hrvatsku povijest*, 1/4, 1943, 316 i d.

⁶² I. Petricioli, "Spomenici iz ranog...", 56 i d., sa sl.; Isti, "Neki preromanički...", 65 i d., sl. 14; Isti, "Građevni i umjetnički...", 80, 82; Isti, "Ecclesiae sanctorum...", 95 i d., sl. 2. Vidi i rad T. Marasovića a, "Prilog morfološkoj...", 27, T. XI, 3.

Kao najbližu analogiju ovoj crkvi Petricioli smatra Crkvu Sv. Pelegrina u Savru (T. III, 1, 2; sl. 3), o kojoj je bilo govora u jednom od prethodnih poglavlja ovoga rada. Isti autor na temelju nepravilnosti oblikovanja jednog kuta na tlorisu također je mišljenja da je Crkva Sv. Viktora imala kupolu, poput one na Crkvi Sv. Pelegrina (T. III, 1).⁶³

Prigodom istraživanja Crkve Sv. Viktora i rekognosciranja njena okoliša pronađeno je više komada koji su pripadali oltarnoj pregradi: ulomak stupića s kapitelom (T. IX, 3),⁶⁴ ulomak polukružnog zabata (T. IX, 1),⁶⁵ ulomak grede (T. IX, 2),⁶⁶ dio podnožja za usađivanje pluteja, ulomak pilastra, te fino klesana neukrašena ploča, vjerojatno dio pluteja.⁶⁷

Sl. 7. Tloris ostataka Crkve Sv. Viktora u Telašćici kod Sali (I. Petricioli).

Fig. 7. The ground-plan of the remains of St Victor's church in Telašćica near Sali (I. Petricioli).

Ulomak stupića s kapitelom (T. IX, 3) visok je 25 cm a širok 12-15 cm. Mada je kapitel vrlo izlizan, ipak se može shvatiti njegov izvorni izgled. Na donjoj strani kapitela nalazio se niz polukružnih obrubljenih latica, dok je gornji dio s plitkim abakom bio ukrašen zavojnicama spojenim po sredini strana tordiranim stupićem. Kapitele sličnih stilskih obilježja nalazimo na više naših

⁶³ I. Petricioli, "Ecclesiae sanctorum...", 95.

⁶⁴ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 66, sl. 15, b; I s t i, "Ecclesiae sanctorum...", 98, T. II, b.

⁶⁵ I. Petricioli, "Neki preromanički...", 66, sl. 15, a; I s t i, "Ecclesiae sanctorum...", 96, T. II, c.

⁶⁶ I. Petricioli, "Ecclesiae sanctorum...", 96. T. II, d.

⁶⁷ I. Petricioli, nav. dj., 96, 98.

ranosrednjovjekovnih nalazišta, npr. u Biogradu n/M,⁶⁸ Plavnu,⁶⁹ Kapitolu,⁷⁰ i Žažviću⁷¹ kod Knina itd.

Ulomak polukružnog zabata iz Crkve Sv. Viktora u Telašćici (T. IX, 1) vrlo je jednostavno rađen, a bio je ukrašen jednostrukim zavojnicama. U repertoaru starohrvatske kamene plastike polukružni zabati mnogo su rjeđi i vjerojatno stariji nego trokutasti (vezuju se uz 8. i početak 9. st.).⁷²

Ulomak grede (T. IX, 2) istih je stilskih obilježja kao i opisani ulomak zabata (T. IX, 1) - jednostavno obrađen i ukrašen kukama.

Ulomak pilastra pronađen u Crkvi Sv. Viktora visine je 73 cm, a debljine 13 cm. Na bočnoj strani ima žljeb dubok 4 cm u koji se usađivao plutej. Nema nikakva ukrasa.⁷³

Bez ukrasa su vjerojatno bili i pluteji. To se pretpostavlja na temelju pronađenog ulomka vrlo fino klesane ploče debljine 13 cm, koji vjerojatno predstavlja dio pluteja.⁷⁴

Opisani ulomci pokazuju da je predromanička oltarna pregrada Crkve Sv. Viktora u Telašćici bila vrlo skromna i jednostavno obrađena. Zabat i grede bili su ukrašeni samo zavojnicama. Donji dijelovi pregrade - pilastr i pluteji - bili su vjerojatno bez ikakva ukrasa. Na temelju navedenih osobitosti ova bi se pregrada mogla datirati vrlo rano - u vrijeme od sredine 8. do sredine 9. st.

Crkva Sv. Viktora u Telašćici, odnosno njen titular, spominje se vrlo rano, u ispravi datiranoj između god. 986. i 999.⁷⁵ Osim u ovom dokumentu, ta se crkva spominje još 1195. i u 14. st. i to zajedno sa Crkvom Sv. Ivana.⁷⁶ Na temelju svega rečenoga o Crkvi Sv. Viktora u Telašćici, vidljivo je da je ona vrlo ranog postanka. Da je postojala već u ranom srednjem vijeku, svjedoče pisani dokumenti i opisani ulomci oltarne pregrade. Međutim, ima naznaka da je ona mogla nastati i ranije, odnosno u ranokršćanskom vremenu. Na takvo nas razmišljanje navodi nekoliko činjenica. Naime, štovanje Sv. Viktora na dalmatinskom je prostoru izuzetno rijetko i koliko je meni poznato to je jedina crkva s tim titularom.⁷⁷ Kao i

⁶⁸ Branka J u r a g a, "Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda", *Diadora*, 9, 1980, T. XII, 50.

⁶⁹ S. G u n j a č a, "Tiniensia Archaeologica - Historica - Topographica I", *SHP*, III. s., 6, 1958, sl. 26.

⁷⁰ Tonči B u r i ć, "Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina", *SHP*, III. s., 18, 1990, T. III, 8.

⁷¹ T. B u r i ć, "Kameni namještaj bazilike u Žažviću", *SHP*, III. s., 15, 1986, T. III, 8-10.

⁷² Usp. I. P e t r i c i o l i, "Neki preromanički...", 66.

⁷³ I. P e t r i c i o l i, "Ecclesiae sanctorum...", 97-98.

⁷⁴ Na istom mj.

⁷⁵ Vidi I. P e t r i c i o l i, nav. dj., 94, bilj. 4.

⁷⁶ Opširnije o tome vidi u I. P e t r i c i o l i, nav. dj., 94-95.

⁷⁷ Postoji više ranokršćanskih svetaca - mučenika s imenom Viktor. Jedan je lokalni mučenik u Merseilleu, vojnik stradao u Dioklecijanovim progonima, pokopan u špilji-crkvi, u kojoj se uz njegov grob naseljava skitski monah Kasijan, legislator zapadnjačkog redovništva. Štovanje kulta Sv. Viktora zabilježeno je u sjevernoj Italiji u 4. i 5. st., ali se spominju i drugi istoimeni sveti - milanski mučenik, papa Viktor I iz 2. st. itd. U Istri, u Dvogradu, čuvali su se u bazilici Sv. Sofije relikvije egipatskih mučenika Sv. Viktora i Sv. Korone. Viktor je bio rimski vojnik i, dok je mučen za vjeru, tješila ga je žena drugog vojnika zvana Korona

već spominjani Sv. Pelegrin, i Sv. Viktor je svetac - mučenik, čije su se crkve podizale uglavnom u ranokršćanskom vremenu. Osim hagiomorfnog toponima, za ranokršćansku morfologiju Crkve Sv. Viktora u Telašćici indicije daju i opisani ostaci arhitekture (jednobrodna crkva s krupnom polukružnom apsidom i predvorjem). Nije zanemariva ni činjenica da je ova crkva nastala u neposrednoj blizini više antičkih objekata.

Crkva Sv. Viktora u Telašćici, kao i Crkva Sv. Ivana, vrlo je dugo bila u upotrebi, sve do kasnog srednjeg vijeka. Prestanak upotrebe ovih crkava povezan je vjerojatno s jačanjem naselja na području današnjeg mjesta Sali. Ovo naselje postalo je dominantno, a manja obližnja naselja postupno su potpuno napuštena.

II.

1. *Veli Rat (Polje) - Sv. Jelena*

Na blagoj uzvisini zvanoj Zaboje, jugozapadno od zaseoka Polje kod Velog Rata, na samom rubu otoka, nalazi se toponim Sv. Jelena, s ostacima ruševnih zidova. Kako je taj lokalitet služio kao rudnik kamena (za izgradnju kuća u Polju), od zidova ove crkve ostalo je samo nekoliko manjih tragova, uglavnom zaraslih u gustu makiju. Sudeći prema vidljivim ostacima ta crkva morala je biti malih dimenzija, a s obzirom na to da je velikim dijelom uništena teško je očekivati da bi se arheološkim iskopavanjima mogao otkriti njen cjelokupni tloris. Pretpostavljamo (prvanstveno na temelju hagonima) da je Crkva Sv. Jelene u Polju vjerojatno vrlo starog postanka. Njezina spomena nema niti u srednjovjekovnim ispravama, niti u kasnijim vizitacijama. Nastanak ove crkve mogao bi biti povezan s većim antičkim gospodarskim kompleksom koji se prostirao na području blizu zaseoka Polje, odnosno na prostoru oko današnjeg župnog groblja zvanog Mirice. Veći dio zidova tog gospodarskog imanja uništen je prilikom krčenja zemlje za vinograde i maslinike, te izgradnje groblja. Prigodom rekonosciranja ovog terena naišao sam na brojne ostatke keramike, žrnjeva, olova, šljake, školjaka i dr. Najveći dio pronađenih keramičkih ulomaka pripada vremenu kasne antike, točnije 5. i 6. st. Osobito su brojni ostaci bizantske kanelirane keramike i amfora. Osim na kopnu, tragovi ovog kompleksa postoje i u moru. Tu se nalaze ostaci solana i ribnjaka koji se u narodu nazivaju Mostić.

Zanimljivo je spomenuti da se oko 200 m sjeverozapadnije od lokaliteta Sv. Jelena nalazi zid građen većinom u suhozidu, a manjim dijelom povezan malterom. Taj zid, koji je dužine oko 400 m, lokalno stanovništvo naziva Meja, a ide uzduž cijelog veloratskog poluotoka (od uvale Čune prema otvorenom moru). Najvjerojatnije se radi o ostatku antičke limitacije između dva posjeda. Malter koji se javlja na ovom zidu vrlo je sličnih svojstava kao i onaj na ruševnim ostacima Crkve Sv. Jelene.

(Stephania), pa je zato i ona pogubljena. Usp. A. B a d u r i n a, "Istarski sveci", 273; B. M i g o t t i, *Ranokršćanska topografija...*, 317-318.

2. Luka - Crikvina

Lokalitet Crikvina nalazi se na zapadnom rubu južnog dijela današnjeg sela Luka, odmah uz put koji uz more lučke uvale vodi prema zapadu. Na površini tog lokaliteta, koji danas služi kao odlagalište građevnog materijala, nema nikakvih tragova zida, no humak visine oko 0,50 m daje naslutiti da bi se na njih moglo naići iskopavanjem terena. Na lokalitetu Crikvina najvjerojatnije je postojala prvotna crkva Sv. Stjepana, svakako nastala prije prvog spomena o Luci god. 1365, po čijem je titularu (Sv. Stjepanu) i samo mjesto dobilo ime *Vallis Sancti Stephani* (Sustipanja Luka).⁷⁸ U neposrednoj blizini lokaliteta Crikvina u Luci na mjestu zvanom Dolac (Škarini vrtli) početkom ovog stoljeća pronađen je ranokršćanski sarkofag, koji je dugo godina služio kao pojilo za stoku u središtu sela (Kod Špine). Nažalost, danas od njega nema nikakva traga. Također u blizini Crikvine N. Žuvić je prigodom gradnje kuće pronašao kasnoantičke grobove u amforama. Nalazi iz tih grobova danas se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zadru.

Navedeni nalazi značajna su indicija da je Crikvina u Luci (Sv. Stjepan?) vrlo ranog postanka, odnosno da bi mogla potjecati još iz ranokršćanskog vremena.

Valja napomenuti da se oko 2 km južnije od sela Luka nalazi još jedna stara crkva, zvana Suvčeno, sačuvana gotovo do krova, no ona je sasvim sigurno gotičkog postanka, pa je na ovom mjestu nismo uzeli u razmatranje.⁷⁹

3. Sali - Koženjak

Brdo Koženjak nalazi se između mjesta Sali i uvale Telaščica. Na njegovu vrhu nalaze se ruševni ostaci arhitekture, koje je već uočio Iveković.⁸⁰ Prigodom obilaska ovog lokaliteta Petricioli je pronašao tri ulomka kamenoga crkvenog namještaja, dva ulomka pluteja (T. X, 2, 3) i oštećeni impost kapitel, koji se po svojim obilježjima mogu pripisati predromaničkom vremenu.⁸¹

Veći ulomak pluteja (T. X, 2) dužine je 25 cm, visine 32 cm i debljine 7 cm. Na njemu je sačuvan dio troprutog ukrasa sa zavojnicom na gornjem dijelu i dio rubne profilacije. Manji ulomak (T. X, 3) ima dužinu 17 cm, visinu 21 cm i debljinu 7 cm. Na njemu se sačuvao dio rubne profilacije i troprutog ukrasa. Oba ulomka predstavljaju najvjerojatnije dio istog pluteja, a s obzirom na njihovu veliku fragmentarnost teško je sa sigurnošću utvrditi kako je izgledao taj plutej. Petricioli smatra da se radi o pluteju ukrašenom arkadicama (sa zavojnicama na vrhu) unutar kojih su se nalazili latinski križevi.⁸² Naše je pak mišljenje da je riječ o pluteju ukrašenom na sličan način kao i prethodno u ovom radu obrađen plutej iz Crkve Sv. Križa u Božavi (T. VI, 1; sl. 1), tj. da tropruti ukrasi predstavljaju

⁷⁸ A. M. S t r g a č i ć, "Neka toponomastička...", 96-97. Vidi i rad B. F i n k e, "Luka u svojim počecima", *Župa Luka*, Zagreb, Župni ured Luka, 1988, 5 i d.

⁷⁹ E. H i l j e, "Novi podaci...", 126.

⁸⁰ Č. M. I v e k o v i ć, "Dugi otok...", 256.

⁸¹ I. P e t r i c i o l i, "Spomenici iz ranog...", 60, sa sl.

⁸² Na istom mj.

dijelove simetričnih lozica. Ukraas koji je bio unutar lozica teško je, zbog njegove neznatne sačuvanosti, rekonstruirati.

Impost pronađen na Koženjaku ima sljedeće mjere: dužina 28 cm, visina 22 cm, širina 9,5 cm. S obzirom na to da je obrađen (zaglađen) samo na dvije strane, Petricioli smatra da je bio ugrađen na kutu između apside i crkvene lađe.⁸³

Nažalost, na Koženjaku kod Sali do danas nisu vršena nikakva arheološka istraživanja, pa nemamo ni naznaka kako je mogla izgledati crkva kojoj su pripadali opisani ulomci kamenog namještaja. Petricioli smatra da je ona najvjerojatnije nastala na ruševinama nekih rimskih objekata.⁸⁴ Prema pretpostavci Z. Gunjače, te ruševine mogle bi predstavljati ostatke kasnoantičke (bizantske) utvrde.⁸⁵

Pravo stanje stvari na lokalitetu Koženjak kod Sali tek će se moći utvrditi arheološkim istraživnjima, a njih bi s obzirom na postojeće ruševne zidove i pronađene ulomke kamene plastike, u svakom slučaju trebalo provesti.

4. Sali - Sv. Marija

U lapidariju župne Crkve Sv. Marije u Salima čuvaju se dva ulomka kamene plastike ukrašena troprutim pletenicama (T. X, 1). Ti ulomci predstavljaju dio istog pluteja, sekundarno upotrijebljenog kao nadgrobna ploča. Manji ulomak (dužine 42 cm i visine 55 cm) zapazio je još Iveković prigodom svog posjeta Salima.⁸⁶ Veći ulomak (dužine 96 cm i visine 30 cm) služio je do pred osamdesetak godina kao mostić na jednom kanalu obližnje seoske cisterne Lokve, zajedno s još nekoliko starih nadgrobniha ploča iz župne crkve.⁸⁷ Ornamentalna shema pluteja kojem su pripadali ovi ulomci bila je vrlo jednostavna, a sačinjavali su je nizovi kružnica s dijagonalama koje na krajevima završavaju u obliku pereca. Ulomaka kamene plastike s lakvim shemama (uglavnom dijelova pluteja i pilastara) na području ranosrednjovjekovne hrvatske države pronađeno je dosta, a najviše ih potječe s područja oko Knina (Kninska tvrđava,⁸⁸ Bukorovića podvornica,⁸⁹ Kapitul,⁹⁰ Plavno,⁹¹ itd.) i Zadra (Nin,⁹² Kašić - Mastirine⁹³ i dr.). Vrijeme nastanka

⁸³ Na istom mj.

⁸⁴ Na istom mj.

⁸⁵ Zlatko Gunjača, "Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima", *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije*, Materijali XXII, Referati XII kongresa arheologa Jugoslavije, Novi Sad, 9-12. X. 1984, Novi Sad, Arheološko društvo Vojvodine - Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1986, 128.

⁸⁶ Č. M. Iveković, "Dugi otok...", 257, sl. 9.

⁸⁷ I. Petricioli, "Spomenici iz ranog...", 60-61, sa sl.

⁸⁸ S. Gunjača, "Tiniensia Archaeologica - Historica - Topographica II", *SHP*, III. s., 7, 1960, T. XV.

⁸⁹ S. Gunjača, "Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje", *SHP*, III. s., 2, 1952, sl. 24.

⁹⁰ T. Burčić, "Ranosrednjovjekovna skulptura...", T. V, 11, IX, 17.

⁹¹ S. Gunjača, "Tiniensia Archaeologica...I", sl. 21.

⁹² J. Belošević, "Srednji i novi vijek", *Nin*, vodič, Zadar, Arheološki muzej, 1979, 104.

⁹³ V. Delong, "Starohrvatska crkva na 'Mastirinama'...", T. VI, 1c.

pluteja iz Crkve Sv. Marije u Salima (T, X, 1) teško je sa sigurnošću utvrditi, no na temelju navedenih analogija možemo pretpostaviti da se radi o vremenu od konca 9. do konca 10. st.

Najstariji spomen Crkve Sv. Marije u Salima datira iz sredine 14. st. (1350).⁹⁴ Ta crkva bila je porušena 1465, kada je oko nje podignuta veća - zapadni dio današnje crkve zvan Volat.⁹⁵ Dva ulomka pluteja (T, X, 1) o kojima je naprijed bilo govora indicija su da je najstarija faza ove crkve mogla nastati u predromaničkom vremenu, međutim argumentiranu potvrdu za takvu pretpostavku mogu pružiti samo arheološka istraživanja.

5. Sali - Crkvina

Na području brdašca Sukavca u polju Čuh na krajnjem jugoistočnom dijelu Dugog otoka, usred poluotoka koji sa sjeverne strane zatvara uvalu Telašćicu kod Sali, nalaze se ruševni ostaci manje crkvice koji se u narodu nazivaju Crkvina (sl. 8). Prema mišljenju A. R. Filipija ta je crkvica vjerojatno bila posvećena Sv. Luki, a taj se hagionim sačuvao u imenu obližnjeg brda Sukavca.⁹⁶ Crkvica je pravilno orijentirana, a sastoji se od longitudinalne pravokutne lađe veličine 5,00 X 3,70 m i polukružne apside dubine 1,70 m.⁹⁷ Na temelju same arhitekture teško je precizno odrediti vrijeme njene gradnje, no ona je zasigurno ranog postaka. Tehnika njena zidanja je slična a malter gotovo istovjetan s malterom u spominjanim telaškim crkvama (Sv. Ivan i Sv. Viktor).⁹⁸ Da je na području oko Crkvine postojalo naselje već u kasnoj antici potvrđuje nalaz dječjeg groba u amfori.⁹⁹ Ime srednjovjekovnog naselja na tom mjestu djelomice se sačuvalo u nazivu polja Čuh. Po tom je naselju najvjerojatnije car Konstantin VII Porfirogenet (945-959) u svom djelu *De administrando Imperio* nazvao i cijeli Dugi otok - Πυζυχ.¹⁰⁰

⁹⁴ A. R. Filipi, "Saljske crkve i kratka povijest Sali", *Župa Sali*, Sali, Župni ured Sali, 1981, 33.

⁹⁵ Na istom mj.

⁹⁶ A. R. Filipi, nav. dj., 30-31.

⁹⁷ I. Petricioli, "Spomenici iz ranog...", 61-62, sa sl.; I s t i, "Građevni i umjetnički...", 86.

⁹⁸ I. Petricioli, "Spomenici iz ranog...", 61.

⁹⁹ Na istom mj.

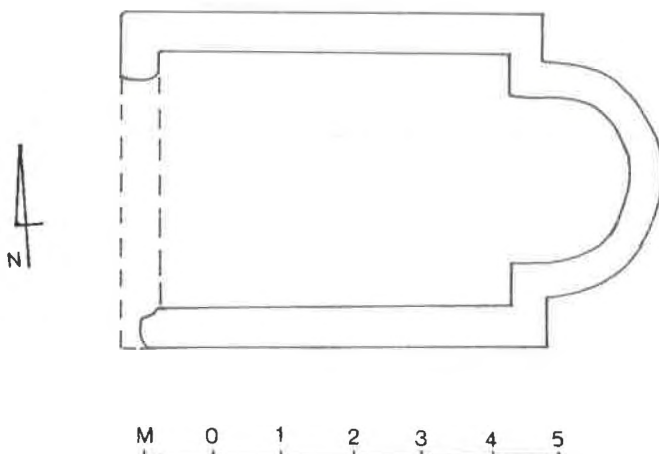
¹⁰⁰ Da je Konstantinov Πυζυχ Dugi otok, prvi je tvrdio Lucius. Njegovo mišljenje prihvatili su Bianchi, Mascek, Šišić, Skok, Suić, Petricioli, Strgačić i dr. (o tome vidi u I. Petricioli, "Spomenici iz ranog...", 61-62).

Skok je pretpostavio da je Čuh slavenska riječ koja se u Konstantinovo vrijeme izgovarala Pčuh, te da ju je Konstantin transkribirao u Πυζυχ. Potvrde za ovakvu Skokovu pretpostavku pronašao je Petricioli u više srednjovjekovnih dokumenata. God. 1491. zabilježen je naziv *Pičuh*, 1475. *Pčuch*, 1555. *Pzuch*, a 1689. *Zuch*. Usp. I. Petricioli, nav. dj., 62.

Mate Suić, "Pzuch na Dugom otoku", *SHP*, III. s., 4, 1955, 135 i d., iznio je mišljenje da je ime Πυζυχ predslavenskog podrijetla, te da je povezano s voćkom kruškom, odnosno krušnikom (grč. το κρούσιον). Svoju tvrdnju on zasniva na imenima polja i brda koji se nalaze sjevernije od Čuha. Radi ilustracije donosimo citat iz njegove rasprave.

"Dalje od Čuha, prema Salima, bliže Telašćici, prostire se *Kruševo* ili *Krševo polje*, kojim sa sjevera dominira brdo *Kruševac*. Krševo polje i Kruševac spominju se u dokumentima s

Nastanak ove crkve također bi mogao biti povezan s većim gospodarskim imanjem, koje je postojalo nedaleko odavde, na području tjesnaca Mala Proversa.¹⁰¹

Sl. 8. Tloris ruševnih ostataka crkve na položaju Crkvina u polju Čuh kod Sali (I. Petricioli).

Fig. 8. The ground-plan of the dilapidated remains of the church on the Crkvina locality in the Čuh field near Sali (I. Petricioli).

Lokalitet Crkvina u polju Čuh kod Sali u svakom je slučaju arheološki vrlo zanimljiv i s obzirom na naprijed rečeno zaslužuje da ga se sustavno istraži.

nazivima: *Crusovopogle*, *Crucievaç*, *Crusevaç*. Utvrđeno je da nazivi Kruševo, Krševo, Krševac dolaze od *kruška*... Po tome je Krševo polje = Kruškovo polje, 'polje gdje rastu (koje ima) kruške'...". Usp. M. S u i ć, nav. dj. 138.

Idući Suićevim tragom, kontaktirao sam s mještanima Sali, koji su mi rekli da se spomenuto polje isključivo naziva *Krševo polje*, a brdo *Krševac*. Doduše, u vojnim topografskim kartama susrećemo za brdo naziv Kruševac, no to je zasigurno plod pogrešnog bilježenja podataka dobivenih od lokalnog stanovništva. Spomenuta imena *Crusovopogle*, *Crucievaç* i *Crusevaç* koji se susreću u dokumentima zasigurno su latinska i talijanska transkripcija hrvatskih naziva *Krševo polje* i *Krševac*. Na temelju navedenog čini nam se logičnim da se ime polja (Krševo polje) i brda (Krševac) treba prije povezati s osobnim imenom (Krševan, Kršo i sl.) negoli s imenom voćke kruške (kruškice), kako to Suić smatra. S obzirom na to da su posjedi na ovom području bili u vlasništvu Samostana Sv. Krševana, moguće je da su ovi toponimi istog značenja kao i toponim Krševanje polje (= polje u vlasništvu Samostana Sv. Krševana u Zadru), koji se također nalazi u blizini Sali. Isto tako ovi toponimi mogli bi biti povezani i s riječi *krš*.

¹⁰¹ M. S u i ć, "Izvjestaj o istraživanju rimske ville u Maloj Proversi", *VAHD*, 54, 1952, 174 i d.

III.

Zaključna razmatranja

U kasnoantičkom vremenu Dugi otok je poput gotovo svih naših otoka bio relativno gusto naseljen, zasigurno najbolje i najgušće u čitavoj njegovoj dalekoj prošlosti. To prvenstveno potvrđuju arheološki ostaci niza kasnoantičkih gospodarskih kompleksa, rasprostranjenih po cijelom području ovog otoka, od Velog Rata na sjeverozapadu do Sali i uvale Telašćice na jugoistoku. Najveća gustoća takvih objekata je na području oko uvale Telašćice.

Širenje kršćanstva na Dugom otoku čvrsto je povezano sa širenjem ove vjere u Zadru (*Iader*). Iz toga su grada dolazili posjednici koji su na svojim imanjima bili glavni širitelji kršćanstva. Naime, sve ranokršćanske crkve na Dugom otoku nastale su unutar kasnoantičkih gospodarskih imanja (*villa rustica*) ili u neposrednoj njihovoj blizini. Sadašnji stupanj istraženosti ne omogućava nam da u potpunosti utvrdimo gdje su sve postojale ranokršćanske crkve na ovom otoku, no ipak imamo naznaka da su one bile izgrađene na svim važnijim poljodjelskim imanjima (ili uz njih). Za sada se gotovo sa sigurnošću može utvrditi da su takvi objekti bili u Božavi, Brbinju (na otočiću Školj) i kod Sali (Sv. Ivan u Telašćici), a velika je mogućnost da su oni postojali i kod Velog Rata (Sv. Jelena u zaseoku Polje), u Savru (Sv. Pelegrin), Luci (Crikvina - Sv. Stjepan?), te također kod Sali (Sv. Viktor u Telašćici i Crkvina - Sv. Luka? u polju Čuh).¹⁰² Kao vrijeme nastanka ranokršćanskih objekata na Dugom otoku možemo smatrati razdoblje od prve polovice 5. do konca 6. st.

Namještaj ranokršćanskih crkava na Dugom otoku morao je biti vrlo skroman, a ostaci tog namještaja pronađeni su jedino prigodom istraživanja Crkve Sv. Ivana u Telašćici kod Sali. Kao pratilci pojedinih ranokršćanskih crkava javljaju se sarkofazi jednostavne izradbe (uglavnom salonitanskog tipa), a oni su pronađeni u Božavi, Luci i u Crkvi Sv. Ivana u Telašćici kod Sali. Na ranokršćansko vrijeme upućuju i grobovi u amforama, pronađeni u Luci i polju Čuh kod Sali.

Sve ranokršćanske crkve na Dugom otoku po svojoj prilici nastavile su kontinuirano u predromaničkom vremenu, s tim da su na većini od njih izvedene manje ili veće graditeljske preinake. Te preinake najviše su se očitovala u promjeni crkvenog namještaja. Ostaci predromaničkoga kamenog crkvenog namještaja i ukrasnih dijelova arhitekture pronađeni su na više mjesta: u Božavi (Sv. Križ), Salima (Sv. Marija) i u neposrednoj blizini Sali (Sv. Ivan i Sv. Viktor u Telašćici i brdo Koženjak).

Nakon ranokršćanskoga vremena potpuno nove crkvene građevine na Dugom otoku po svojoj prilici nastale tek u romanici i (mnogo više) u gotici. U to vrijeme vršene su i značajnije adaptacije starijih crkava, što potvrđuju podaci iz sačuvanih povijesnih vrela.

¹⁰² Vidi sl. 9. i Prilog I.

Najveća koncentracija ranokršćanskih i predromaničkih sakralnih objekata bila je na području oko Sali. Razlog tome je postojanje više manjih naselja na ovom prostoru i to na mjestima gdje su bila plodna polja (Stivanje polje, Čuh). Ta naselja prestala su funkcionirati u kasnom srednjem vijeku i to zbog naglog jačanja naselja na području današnjeg mjesta Sali.

U cjelini gledajući Dugi otok nije u ranokršćanskom i predromaničkom vremenu zaostajao u graditeljskim aktivnostima za ostalim ruralnim dijelovima Dalmacije. Doduše, riječ je o izrazito skromnim objektima, kako u arhitektonskom, tako i u umjetničkom smislu, no u svakom slučaju oni su i te kako dobro služili svojoj svrsi - zadovoljavanju duhovnih potreba cjelokupnoga tadašnjeg pučanstva Dugog otoka.

Nažalost, kako smo već u ovom radu u više navrata istaknuli, Dugi otok predstavlja gotovo potpuno arheološki neistraženo područje, pa su zbog toga i spoznaje o ranokršćanskim i predromaničkim spomenicima na ovom otoku još uvijek vrlo skromne. Cjelovitije spoznaje mogu pružiti samo sustavna arheološka istraživanja lokaliteta na koje smo u ovom radu svratili pozornost. Nadamo se da će se ona u bliskoj budućnosti i ostvariti.

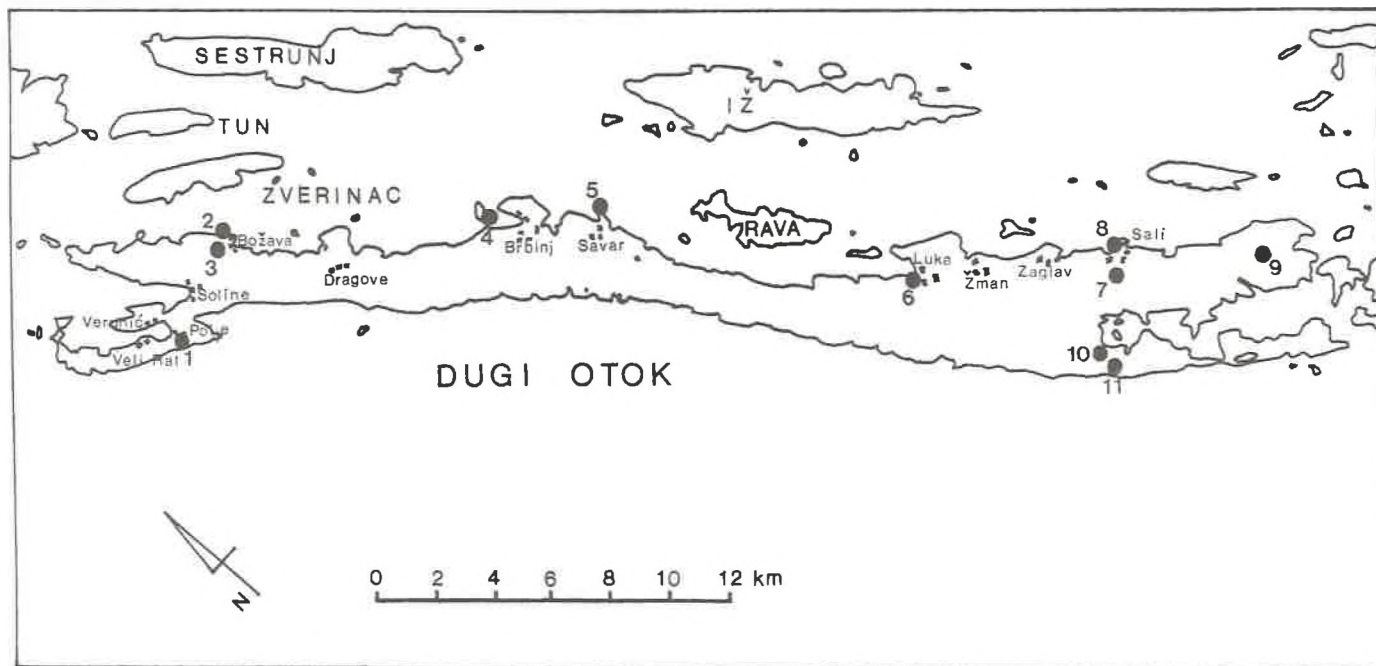
Prilog I.

Popis nalazišta ranokršćanskih i predromaničkih spomenika na Dugom otoku:

Appendix I.

List of the findings of Early Christian and pre-Romanesque monuments on Dugi otok:

1. Veli Rat (Polje) - Sv. Jelena
2. Božava - Šipnata
3. Božava - Sv. Križ
4. Brbinj - Školj
5. Savar - Sv. Pelegrin
6. Luka - Crkvina
7. Sali - Koženjak
8. Sali - Sv. Marija
9. Sali - Crkvina
10. Sali - Sv. Ivan
11. Sali - Sv. Viktor

Sl. 9. Karta rasprostranjenosti ranokršćanskih i predromaničkih spomenika na Dugom otoku.
 Fig. 9. A map of the findings and distribution of Early Christian and pre-Romanesque monuments on Dugi otok.

Ante Uglešić: THE SEARCH FOR EARLY CHRISTIAN AND PRE-ROMANESQUE MONUMENTS ON DUGI OTOK

S u m m a r y

Using existing research results and supplanting these with his own observations and judgements, the author offers a survey of Early Christian and pre-Romanesque monuments on Dugi otok.

The first part of the paper discusses those localities that can, with certainty, be ascribed to Early Christian and pre-Romanesque times on the basis of architecture, stone remnants and sculptural findings. These are: Božava - Holy Cross, Brbinj - Školj, Savar - St Pelegrin, Sali - St John and Sali - St Victor.

The second part of the paper dwells upon those localities which show indications that objects from Early Christian and pre-Romanesque times stood there but archeological excavations would be necessary to confirm these hypothesis. Among these the author numbers the following: Veli Rat (Polje) - St Jelena, Luka - Crikvina, Sali - Koženjak, Sali - St Mary's and Sali - Crkvina.

In conclusion the author emphasises that Early Christian cult objects on Dugi otok were probably built on all significant late Antique farming grounds or in their immediate vicinity. These objects were modestly furnished and date from the first half of 5th to the end of 6th century. All Early Christian cult objects on Dugi otok maintained their continuity into pre-Romanesque times. Most of them underwent reconstructions in smaller or greater degree which are primarily manifested in alterations of the church stone furniture.

Our knowledge of the Early Christian and pre-Romanesque monuments on Dugi otok is still rather slight and it will be broadened only after archeological research has been done on the localities this paper has drawn attention to.

T. I. 1. Temeljni ostaci apside izvorne crkve (označeni strelicom) s istočne strane Crkve Sv. Križa u Božavi; 2. Poklopac ranokršćanskog sarkofaga na položaju Šipnata u Božavi.

Tab. I. 1. Base remains of the original church (marked by the arrow) apse on the east side of the church of the Holy Cross in Božava; 2. The covering of the Early Christian sarcophagus on the Šipnata site in Božava.

T. II. Ruševni ostaci apside ranokršćanske crkve na otočiću Školj pred Brbinjem.

Tab. II. The dilapidated remains of the Early Christian church apse on the islet of Školj in front of Brbinj.

1

2

T. III. 1, 2. Crkva Sv. Pelegrina u Savru.
Tab. III. 1, 2. The Church of St Pelegrin in Savre.

1

2

T. IV. 1. Brdo Koženjak iznad Sali; 2. Ruševni ostaci Crkve Sv. Viktora u Telašćici kod Sali (I. Petricioli).

Tab. IV. 1. The hill Koženjak above Sali; 2. The dilapidated remains of St Victor's church in Telašćica near Sali (I. Petricioli).

1

2

T. V. 1. Ruševni ostaci Crkve Sv. Ivana u Telašćici kod Sali; 2. Sanduk sarkofaga iz Crkve Sv. Ivana u Telašćici kod Sali.

Tab. V. 1. The dilapidated remains of St John's church in Telašćica near Sali; 2. The lower part of the sarcophagus in St John's church in Telašćica near Sali.

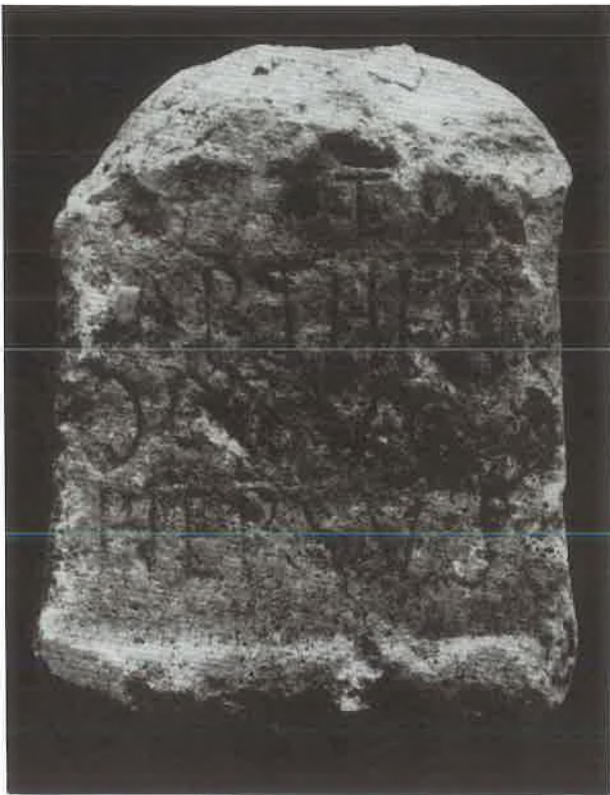
T. VI. 1, 2. Božava - Sv. Križ, dva oštećena predromanička pluteja (J. Špralja).
Tab. VI. 1, 2. Božava - Holy cross, two damaged pre-Romanesque plutei (J. Špralja).

T. VII. Sali - Sv. Ivan: 1. ranokršćanska tranzena ukrašena ljuskama (I. Petricioli); 2. predromanički impost kapitel s ukrasom troprute pletenice (I. Petricioli); 3. ulomak pilastra predromaničke oltarne pregrade s ostatkom pleternog ukrasa (I. Petricioli).

Tab. VII. Sali - St John's: 1. Early Christian transenna decorated with shells (I. Petricioli); 2. a pre-Romanesque impost capital with a decorative three-braided plait (I. Petricioli); 3. a pilaster fragment from a pre-Romanesque septum with traves of a plaited decoration (I. Petricioli).

1

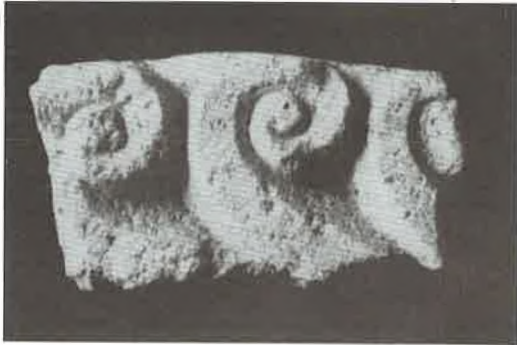
2

T. VIII. Sali - Sv. Ivan: 1. oštećena antička ara posvećena Herkulu ili Hermesu; 2. ulomci crkvenog praga (I. Petricioli).

Tab. VIII. Sali - St John's: 1. a damaged Antique altar consecrated to Hercules or Hermes; 2. fragments of a church threshold (I. Petricioli).

1

2

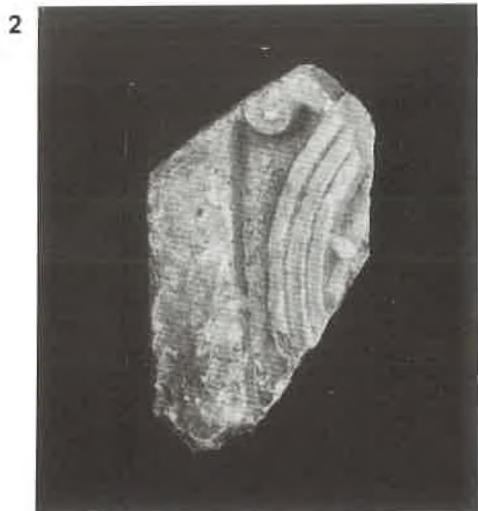
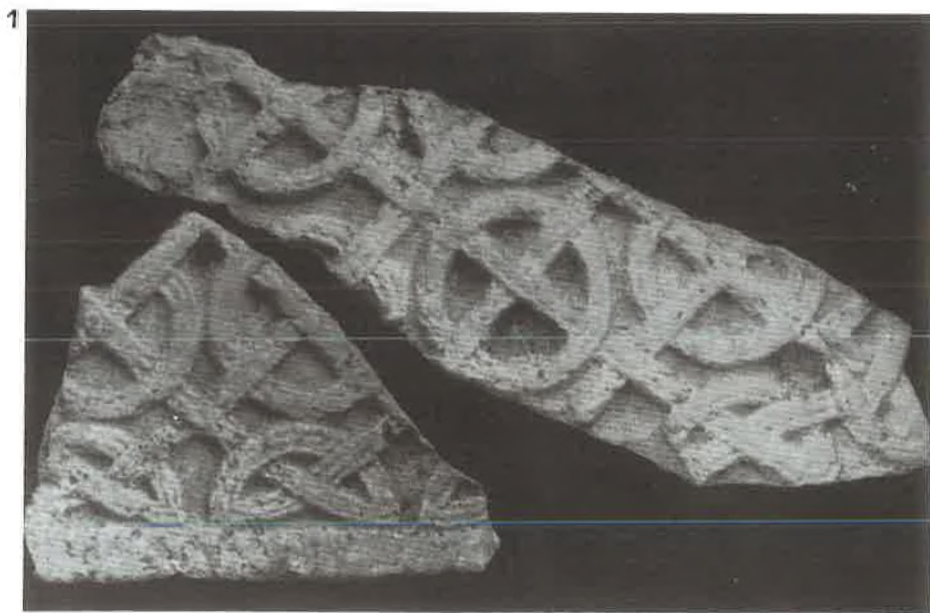

3

T. IX. Sali - Sv. Viktor: 1. ulomak predromaničkog polukružnog zabata ukrašenog zavojnicama (I. Petricioli); 2. ulomak predromaničke grede ukrašene zavojnicama (I. Petricioli); 3. ulomak stupića predromaničke oltarne pregrade s kapitelom (I. Petricioli).

Tab. IX. Sali - St Victor: 1. fragments of a pre-Romanesque semicircular gable decorated with spirals (I. Petricioli); 2. fragments of a pre-Romanesque beam decorated with spirals (I. Petricioli); 3. fragments of a column with a capital that belonged to a pre-Romanesque altar partition (I. Petricioli).

T. X. 1. Sali - Sv. Marija, dva ulomka predromaničkog pluteja ukrašenog pleternim motivima; 2, 3. Sali - Koženjak, ulomci predromaničkog pluteja.

Tab. X. 1. Sali - St mary's, two fragments of a pre-Romanesque pluteus decorated with plaited motifs; 2, 3. Sali - Koženjak, fragments a pre-Romanesque pluteus.